

**Ірина Кринична, д. н. держ. упр.**

*Регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, м. Дніпропетровськ, Україна*

**Олександр Акімов, к. н. держ. упр**

*Національна служба посередництва і примирення, Україна*

## **ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВЛАСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ**

**Irina Krynychna, ScD in Public Administration**

*Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Dnipropetrovsk, Ukraine*

**Alexander Akimov, PhD in Public Administration**

*The National Mediation and Conciliation Service, Ukraine*

## **IMPACT OF EXTERNAL AND INTERNAL FACTORS ON FORMATION OF PSYCHOLOGICAL PREPAREDNESS FOR OWN ACTIVITY OF PUBLIC SERVANTS**

The article investigates external (psychological pain, frustration, attacking handling) and internal (biological, physiological, genetic, biochemical) factors contributing emergence of aggression, conflict and that can interfere the work of public servants in terms of their specific professional activity. Researches of such philosophers, founders of psychoanalysis and social psychology as Friedrich Nietzsche, Andrew Carnegie, Jean-Jacques Rousseau, Thomas Hobbes, Sigmund Freud, Moses Kagan, Konrad Lorenz, John Dollard, Leonard Berkovica, Abraham Maslow, Aristotle allowed to prove that similar life events for different people have different meanings. Proved that professional management activity involves performing its functions by specially trained management specialists able to use psychology of management. Therefore, in selection of people for professional activity in specific conditions is important a diagnostic criterion as individual susceptibility to accept psychological causes of diseases, which will help reduce the impact of external and internal factors on the formation of psychological preparedness of public servants. Steps for effective adaptation of public servants to specific conditions of professional activities in public service were outlined.

**Key words:** external factors, internal factors, psychological condition, psychological activities, professional activities, own activity, public servants.

**Постановка проблеми.** Поводження людей по відношенню один до одного стає усе більше деструктивним. Основоположник концепції безконфліктного й успішного спілкування Дейл Карнегі стверджував, що у двадцятому столітті людиновбивство буде вважатися настільки ж огидним, як огидним здається нам сьогодні канібалізм, але після цього було вбито мільйони людей на землі. Сьогодні ми розуміємо природу людської агресії з позиції психології, соціології, фізіології, філософії, генетики, конфліктології, психоаналізу краще, ніж колись, втім людська жорстокість та причини виникнення агресії не зменшилися.

Агресія людини/групи людей націлена на те, щоб принести шкоду іншому, а саме рукоприкладство, прямі образи, глузування, приниження, погрози, політичні інтереси, територіальні претензії, що призводить до конфліктів особистісних, професійних, воєнних, політичних. Необхідність врегулювання конфліктів, що супроводжують відносини міжособистісні/суспільні,

політичні, залишається ключовою складовою процесу забезпечення безпеки на індивідуальному, груповому, регіональному, державному та наддержавному рівнях. У зв'язку з розпадом СРСР розпочався процес зміни свого лінгвістичного, культурного, релігійного або політичного статусу, а накопичення великого арсеналу озброєння у країнах пострадянського простору призвело до появи нового виду конфліктів суспільних відносин, які вийшли на новий рівень розвитку – збройних зіткнень: карабахський, грузино-абхазський, грузино-південноосетинський, осетино-інгушський, громадянська війна в Таджикистані, чеченська війна, конфлікт у Придністров'ї у результаті яких загинуло понад 200 тис. осіб<sup>1</sup>.

Сьогодні і на території України існують «гарячі» та «потенційно-вразливі» точки: 1) *міжєтнічного протистояння*: Північна Буковина, Південна Бессарабія, Закарпаття; 2) *воєнних конфліктів на історико-географічних територіях*: Крим, Слобожанщина, Донщина, Запоріжжя; 3) *заморожений придністровський конфлікт* поблизу кордонів України, які створюють потенційну конфліктогенність: спорадичну, перманентну, хронічну, яка націлена на перерозподіл влади, зміну політичної системи, державного устрою.

Ф. Ніцше в своїх роботах писав, що оцінити намір або дію як аморальне, ганебне можливо лише в тому випадку, якщо в культурі, свідомості чітко виявлені, окреслені, позначені моральні цінності, які злим вчинком зневажаються. У свою чергу, реально існуюче зло живить силу опору тих, хто відстоює добро; гіркий досвід зіткнення зі злом стимулює пошук більш людських, більш комфортних психологічних взаємин між людьми, а здорова мораль повинна прославляти і укріплювати життя, її волю до влади, всяка інша мораль – занепадницька, є симптомом хвороби<sup>2</sup>.

У зв'язку з вищезазначеним, стає актуальним та значущим питання навчання державних службовців індивідуальній та груповій стійкості в умовах впливу зовнішніх та внутрішніх психогенних факторів, які заважають формуванню психологічної готовності власної діяльності державних службовців.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Сьогодні існують численні соціологічні, педагогічні і психологічні дослідження, в яких описується тенденція вживати поняття «готовність», як в широкому діапазоні значень, так і в контексті достатньо різнобічного спектру психологічних явищ: *готовність до ризику, до діяльності, до праці*: М.О. Котик (1989), Т.М. Корнилова (1997), М.І. Крилов (1967), Л.А. Мойсеєнко (1993); *готовність до вибору професії, до професійної діяльності*: Е.А. Фарапонова (1984), В.І. Виноградов (1996); *готовність до політичної діяльності*: А.С. Мельничук; *готовність до педагогічної діяльності*: Н.В. Кузьміна (1975), Д.І. Фельдштейна (1977); *психологічна готовність державних службовців в умовах євроінтеграції* О.О. Акімова (2013), *готовність особистості воїна до бойової діяльності* (М,П, Коробейніков, 1972), *готовність до виконання завдань бойового чергування*: С.І. Яковенко (1997), *готовність молоді до військової служби*: В.В. Шевченко (1999); *готовність працівників органів внутрішніх справ до застосування табельної вогнепальної зброї*: М.О. Чміль (2007); *готовність до подолання корупційного делікту правоохоронців*: М.Д. Данчук (2007); *готовність до діяльності охоронця, до екстремальних ситуацій, до смерті, до тероризму*: Є.В. Тарасова (2011) та т. ін., а також, С. Четвертаков, А. Сафронов, Ю. Молчанова, В. Луговий, В. Князев, В. Куценко, Г. Литвинов, С. Ожегов, Н. Шведова та ін., які розробляли різні питання теорії та практики психології особистості.

Репрезентація наукових досліджень Фрідріха Ніцше, Ендрю Карнегі, Жан-Жака Руссо, Томаса Гоббса, Зигмунда Фрейда, Мойсея Кагана, Конрада Лоренца, Джона Долларда, Леонарда Берковица, Абрама Маслоу, Аристотеля дозволила зрозуміти, що схожі життєві події для різних людей мають зовсім різне значення. Тому визначення потреби в розвиненій психологічній готовності як мети й складової фахової підготовки власної діяльності державних службовців через призму наукового доробку видатних філософів, засновників психоаналізу та соціальних психологів здається нам цікавим і зумовило вибір теми статті.

**Метою** статті є розуміння психологічного стану людини у разі впливу на неї дії зовнішніх/внутрішніх факторів, які заважають формуванню психологічної готовності власної діяльності на державній службі, що допоможе створити ефективну процедуру адаптації державного службовця до специфічних умов професійної діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Не буває двох людей з однаковим поєднанням психологічних

<sup>1</sup> Розпад СРСР. *Офіційний сайт*. <<http://znaimo.com.ua>>.

<sup>2</sup> Ніцше, Ф. (1990). К генеалогии морали. (1887). Ніцше Ф. Сочинения в 2 т. Т. 2. Москва: Мысль, 407-524.

особливостей, тому особа - це передусім жива людина зі своєю гідністю і недоліками. Кожна особа характеризується своєю життєвою позицією, тобто певним відношенням до матеріальних умов життя, до суспільства, людей, до себе самої. Усе це разом характеризує моральне обличчя особи, її соціальні установки. Одні і ті ж обставини можуть призводити до формування різних життєвих позицій. Особа є індивідуальністю, має свій певний характер і темперамент, які тісно пов'язані між собою. Характер – це основа особи, склада найбільш виражені і взаємопов'язані властивості, що виразно проявляються в різних видах діяльності.

Виробляючи в собі позитивний характер, людина дістає можливість володіти своїм темпераментом, стримувати його прояви, якщо це розходиться з вимогами такту. Коли говорять про людину з хорошим характером, то мають на увазі, що він морально вихований, до певної міри м'який і сердечний по відношенню до людей, здатний до співпраці в колективі і готовий прийти на допомогу. І навпаки, людина з поганим характером, або так званою важкою вдачею невдоволеній іншими, а інші невдоволені ним. Так створюється таке коло стосунків з людьми, внаслідок чого порушується нормальна праця і життя в колективі, виникають конфлікти, які викликають емоційні стреси, ведучі нерідко до захворювань.

Отже, розглянемо, яким чином внутрішні (біологічні, фізіологічні, генетичні, біохімічні) та зовнішні (психологічний біль, фрустрація, атакуюче поведіння, агресія) фактори впливають на формування особливостей поведінки державних службовців і чи є можливість послабити їх вплив на формування психологічної готовності їх власної діяльності.

Так, *біологічні фактори впливу на людину* у своїх трудах розглядав Жан-Жак Руссо, який складав провину за соціальне зло не на людську природу, а на суспільство<sup>1</sup>.

Томас Гоббс, висвітлював соціальні обмеження як необхідні для приборкання тваринних проявів людської натури, а агресивні спонукання є вродженими й тому неминучими<sup>2</sup>.

Зигмунд Фрейд засновник психоаналізу, вважав, що джерело людської агресії – це переорієнтування енергії примітивного потягу до смерті, яке він називав «інстинктом смерті»<sup>3</sup>.

Конрад Лоренц вивчав *фізіологічні фактори впливу на людину* у контексті уміння володіти вродженими механізмами гальмування агресії. К. Лоренца лякала озброєність людини «бійцівським інстинктом» та відсутність засобів його гальмування. Очевидно, що *фізіологічні фактори* впливають на поведінку людини настільки ж сильно як і виховання на характер, темперамент, а переживання людини взаємозалежні з генетично вибудованою нервовою системою. Агресія являє собою складний поведінковий комплекс: у людському мозку відсутній «центр контролю агресії», однак є ділянки нервової системи, які відповідають за прояв агресії. При активації цих структур мозку ворожість зростає, а дезактивація веде до зменшення ворожості<sup>4</sup>.

Моїсей Каган розглядав агресію з позиції *генетичного фактору*, який вважав, що спадковість впливає на чутливість нервової системи до збудників агресії. Темперамент людини - це те, наскільки ми сприйнятливі й реактивні, яка частково дається нам від народження й залежить від реактивності нашої симпатичної нервової системи<sup>5</sup>.

Також на чутливість нервової системи до стимуляції агресії впливає біохімічний фактор, наприклад хімічний склад крові. Так, людей у стані алкогольного сп'яніння легше спровокувати на агресивне поведіння на тлі інтоксикації. Алкоголь підсилює агресивність, знижуючи в людини рівень осудності, послабляючи здатність передбачати наслідки чинених дій, затушовує індивідуальність і знімає заборони. Існують і інші біохімічні впливи: високий рівень цукру в крові та тестостерону, які теж можуть підвищувати агресивність та агресивний прояв людини у відповідь на провокацію.

Отже, з'ясовано, що внутрішні фактори (*біологічні, фізіологічні, генетичні й біохімічні*) сприяють виникненню агресії, тобто дисбаланс, який виникає в середині системи впливає на психоемоційний стан людини.

Абрахам Маслоу – видатний представник «гуманістичної теорії особи» вважав, що люди – це вкрай свідомі і розумні створення без домінуючих несвідомих потреб і конфліктів і саме цим

<sup>1</sup> Руссо, Ж.-Ж.(196). Пед.соч. Москва: Т. 1, 27.

<sup>2</sup> Гоббс, Т. (1965). Левиафан. Сочинение. Москва, Т.2.

<sup>3</sup> Фрейд, А. (1993). *Психология «Я» и защитные механизмы*. Москва: Инфра-М.; Фрейд, З. (1998). *Вступ до психоаналізу*. Київ: Основи, 709.

<sup>4</sup> Лоренц, К. (1994). *Агрессия*. Москва: Прогресс, 276.

<sup>5</sup> Каган, М.С. (1988). *Мир общения. Проблема межсубъективных отношений*. Москва: Политиздат. 335.

психологія гуманістичної спрямованості відрізняється від позицій попередніх психоаналітиків, які розглядали людину як істоту з інстинктивними і інтрапсихічними конфліктами та прихильників біхевіоризму, які, в свою чергу, трактують людей як слухняних та пасивних жертв довкілля. А. Маслоу вважав, що в людині від природи закладені потенційні можливості для позитивного зростання і вдосконалення. У зв'язку з чим, він розташував всі природжені потреби, мотивовані людиною у порядку їх черговості, а саме: а) потреби самоактуалізації: реалізація потенціалу; б) потреби самоповаги: значення, компетентність; в) потреби приналежності і любові: приєднання і прийняття; г) потреби безпеки: довготривале виживання і стабільність; д) фізіологічні потреби: голод, спрага і таке інше<sup>123</sup>.

Отже, у результаті цієї ієрархії домінуючі людські потреби знаходяться внизу і якщо вони не задоволені, то людина не усвідомлює необхідність реалізації потреб, які знаходяться вище. Чим вище людина піднімається у цій ієрархії, тим вона індивідуальніша і тим краще демонструє свої людські якості, психічне здоров'я.

Так, на психічне здоров'я впливає такий зовнішній фактор як *фрустрація*. Джон Доллард писав, що фрустрація завжди веде до прояву агресії та перешкоджає досягненню мети і підсилюється тоді, коли цілеспрямованість людини має сильну мотивацію, коли вона очікує одержати задоволення, але цього не відбувається тобто блокується. Енергія агресії необов'язково направляється на причину, що її викликала. Поступово людина навчається придушувати бажання прямої відплати, особливо коли нестриманість може викликати несхвалення або навіть покарання з боку навколишніх, тобто фрустрація створює мотивацію для прояву агресії. Страх покарання або осуд за агресію, спрямовану безпосередньо на першопричину фрустрації, може обумовити перенос агресивного удару на іншу мішень або навіть на себе самого<sup>4</sup>.

Леонард Берковиц розглядав фрустрацію як роздратування й емоційну готовність реагувати агресивно. Людина дратується більшою мірою, якщо той, хто викликав у нього фрустрацію, мав можливість діяти інакше. У кожному випадку стимули, що асоціюються з агресією, підсилюють агресію. Л. Берковиц вважав, що подібним стимулом є зброя, що перебуває у полі зору людини<sup>5</sup>.

Як різновид фрустрації можна розглядати *«психологічний біль»*, який дезорганізує свідомість та діяльність людини. Психологічний біль виникає тоді, коли поріг невдоволеності вищий ніж людина може витерпіти, тобто в умовах негативної соціальної оцінки/самооцінки. Як правило психологічний біль відчувають акцентуовані, емоційно вразливі та фіксовані на своїх відчуттях особистості, у яких: послаблені гальмуючі механізми свідомості на півдсвідомість; мають низький рівень культури; не розвинені вольові риси характеру та особи, які мають захворювання, що заважають процес впливу вищих коркових структур на їхню поведінку.

*Атакуюче поводження* є надзвичайно сильним збудником агресії людини, тому, на нашу думку, необхідно розглянути, яким чином працює психологія суперника (опонента), який проводить «атаку» у діалозі. За допомогою мовного діалогу, ми вивчаємо характер людини, його темперамент, звички, вивчаємо коло його інтересів. Головні цілі діалогу: проаналізувати, вивчити, дізнатися, відстояти свою точку зору і перемогти в протистоянні. Якщо немає досвіду в баченні діалогу, то можна бути «атакованим», так і не проаналізувавши свого опонента і не виявити його сильні і слабкі сторони. Або навпаки самому використовувати агресивну тактику ведення діалогу, спрямовану на дестабілізацію противника і як результат здобути швидку перемогу/поразку над суперником - цей етап можна назвати дослідницьким. Наступний етап розвитку діалогу є «синтез», завдяки якому можна створити конкретний образ опонента, і який допоможе оцінити силу його атаки. Третій етап «інтелектуальний» - визначення вразливості опонента та повне усвідомлення ступеню псіхоемоціональної деструктивності, яку може нанести опонент.

Отже, взаємодія між людьми являє собою складний процес, який не завжди вигідний для всіх учасників взаємодії. Найчастіше людина виходить зі спілкування в стані набагато гіршому, ніж те, з яким спілкування було розпочато. А.Г. Сафонов вважає, що кожна людина несвідомо володіє

<sup>1</sup> Маслоу, А. (2003). *Дальние пределы человеческой психики*. Санкт-Петербург. В 2-х томах, 432.

<sup>2</sup> Маслоу, А. (2002). *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург: В 2-х томах, 480.

<sup>3</sup> Четвертаков, С.А. Иерархия потребностей по Маслоу – общая теория мотивации для социологии. <<http://sergeychet.narod.ru/motiv.html>>.

<sup>4</sup> Dollard, J., Doob, J.W., Miller, N.E., Mower, O.H., Sears, R.R. (1939). *«Frustration and Aggression»*. Yale University Press.

<sup>5</sup> Берковиц, Л. (2001). *Агресія*. Київ.



методами психологічного нападу, але більшість людей володіють також способами психологічного захисту. Автор зводить методи психологічного захисту до трьох базових технік: а) дистанціювання від агресора (закритися в собі, в своїх справах, спробою відволіктися від фрустрації); б) контратака - представляє собою також поширений метод психологічного захисту, але є ймовірність переходу контратаки в скандал; в) психологічна амортизація - переривання мовного потоку з боку атакуючого, порушення його психологічної цілісності<sup>1</sup>.

Аристотель вважав, що емоційне порушення несе емоційну розрядку що можливо очищатися (катарсис) від гнітючих емоцій. Пізніше гіпотеза катарсису була розширена й стала містити в собі емоційну розрядку, що досягається не тільки за допомогою споглядання драматичних добутоків, але також шляхом викликання в пам'яті й «проживання» заново минулих подій, через зовнішнє вираження емоцій і через різні дії<sup>2</sup>.

А. Маслоу зазначав, що тільки самі люди відповідальні за вибір, який вони роблять, але свобода вибору не гарантує правильність вибору. Самоактуалізація - процес, що включає здоровий розвиток здібностей людей, що б вони могли бути тим, ким можуть бути, а самоактуалізуючі люди – це ті люди, які задовольнили свої дефіцитарні потреби і розвинули свій потенціал настільки, що можуть вважатися вкрай здоровими людьми<sup>3</sup>.

Отже, зважаючи на вищевикладене необхідно з'ясувати, яким чином здійснювати відбір людей на державну службу, які б могли контролювати фактори, які за певних умов та обставин до їх життя і діяльності спонукають до зміни особистої поведінки і які заважають формуванню готовності до роботи в напружених психологічних умовах: надзвичайних професійних, або життєвих ситуаціях. Схожі життєві події для різних людей мають зовсім різне значення. Саме тому, при відборі людей до професійної діяльності у специфічних умовах необхідно використовувати такий значущий діагностичний критерій як індивідуальна схильність до сприйняття психогенії.

Поведінка людини у стресовій ситуації багато в чому залежить від її особистісних особливостей та таких, які на неї впливають, а саме: від уміння швидко оцінювати ситуацію; від навичок миттєвої орієнтації за несподіваних обставин; від вольової зібраності, рішучості, доцільності дій і розвитку витримки; від наявного досвіду поведінки в аналогічних ситуаціях.

Ефективна реалізація змісту управлінської діяльності передбачає наявність у того, хто її реалізує, комплексу відповідних мотивів, знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які б забезпечували успішну взаємодію учасників управлінського процесу (суб'єктів управління) зокрема та результативність в цілому. Психологія тлумачить зазначений комплекс як поняття «психологічної готовності особистості» та розглядає його як необхідну та провідну умову здійснення будь-якої цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності<sup>4</sup>.

Структура психологічної готовності до управління може бути представлена мотиваційним, когнітивним, операційним та особистісними компонентами, які є адекватними вимогам, змісту та умовам управлінської діяльності і в цілому забезпечують її ефективність, що являє собою визначальною ланкою в системі професійної підготовки спеціалістів для системи державного управління. Остання передбачає необхідність створення певної освітньої системи, спроможної вирішити складні завдання цілісного формування особистості управління<sup>5</sup>.

У словнику С.І. Ожегова дається таке визначення категорії «готовність» – «стан, при якому все зроблено, все готово, для чого-небудь». Отже, «готовність» – це автономна характеристика людини, яка змінюється в ситуаціях, має свій зміст, походження і історію<sup>6</sup>.

Отже, існує два підходи до «психологічної готовності» людини: 1) функціональний, який визначає готовність до дії як стан мобілізації всіх фізіологічних систем людини; 2) особистісний, який розглядає готовність як невід'ємний і суттєвий компонент розвитку особистості, а саме: мотиваційний, інтелектуальний, емоційно-вольовий. Тому, у переломні, поворотні моменти життя

<sup>1</sup> Сафронов, А.Г. Мы атакуем - нас атакуют. Теория и практика психологического айкидо. <<http://www.psychology-online.net/articles/doc-930.html>>.

<sup>2</sup> Аристотель (1976). Сочинения: В 4-х т. Москва: Т. 4, 153.

<sup>3</sup> Хьелл, Л., Зиглер, Д. (2009). *Теории личности*. Санкт-Петербург: Питер, 3-е издание. 608.

<sup>4</sup> Молчанова, Ю. (2004). Теоретичні основи впровадження психолого-управлінського консультування в державних установах та організаціях. *Вісник НАДУ*, 4, 60-67.

<sup>5</sup> Луговий, В., Князев, В., Куценко, В., Литвинов, Г. (2001). Проблеми та пріоритети удосконалення добору, розстановки і підготовки кадрів державного управління в Україні. *Вісник УАДУ*, 4.

<sup>6</sup> Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. (1999). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Азбуковник, 944.

людина повинна зберегти стійкість визначених своїх параметрів, особливо важливих для її існування, або професійної діяльності, тобто в умовах швидкозмінної, багатогранної соціальної дійсності змінювати свої різні психологічні якості.

На нашу думку, «психологічна готовність» – спонукає індивіда до дії виконувати функції в умовах підвищеної ефективної діяльності та запобігає стресу людини. Професіоналізм управлінської діяльності передбачає виконання її функцій спеціально підготовленими спеціалістами з управління, які здатні використовувати психологію управління. Тому, слід зазначити, що створити схему готовності державних службовців до професійної діяльності для визначення її місця серед інших видів «психологічної готовності» до різних видів діяльності людини не представляється можливим у разі того, що, сьогодні, у науковій літературі «психологічна готовність» розглядається як прогнозування власної діяльності відповідно до поставленого завдання. Психологічна готовність власної діяльності, а саме – діяльність державного службовця, що саме по собі вже є надзвичайно специфічним, у якого поставлене завдання, а саме – працювати в умовах надзвичайних професійних ситуацій не вкладається, на нашу думку, в рамки схеми, в якій би хоча б одна із вище наведених науковцями «психологічних готовностей» мала найбільш значуще місце.

**Висновки.** Таким чином, можна виділити наступні етапи створення ефективної процедури адаптації державного службовця до специфічних умов професійної діяльності на державній службі: 1) по-перше, виділити внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на успішну адаптацію управлінця в екстремальних умовах роботи; 2) по-друге, визначити коло заходів, необхідних, для розуміння та успішного прийняття державними службовцями існуючих в організації (органах влади) норм і правил; 3) по-третє, визначити коло осіб, що будуть проводити і контролювати ці заходи, розмежувати сфери відповідальності різних підрозділів, включених у процес, а саме – це люди з інтернальним (внутрішнім) локусом контролю, які впевнені, що зможуть проконтролювати і вплинути на отримувані підкріплення завдяки своїм особистісними якостями, такими як компетентність, цілеспрямованість, рівень здібностей, вміння своєчасно оцінити інформацію на основі її власної цінності, що і є закономірним результатом його психологічної готовності власної діяльності та які у разі екстремальних умов зможуть своїми полінезалежними якостями домінувати над екстерналами.

## References

1. Aristotel' (1976). Sochinenija: V 4-kh t. Moskva: T. 4.
2. Berkovyts, L. (2001). *Ahresiiia*. Kyiv.
3. Chetvertakov, S.A. *Ierarkhija potrebnostej po Maslou - obshchaja teorija motivacii dlja sociologii*. <<http://www.psychology-online.net/articles/doc-930.html>>.
4. Dollard, J., Doob, J.W., Miller, N.E., Mower, O.H., Sears, R.R. (1939). «*Frustration and Aggression*». Yale University Press.
5. Freid, Z. (1998). *Vstup do psykhoanalizu*. Kyiv: Osnovy.
6. Frejd, A. (1993). *Psikhologija «JA» i zashchitnye mekhanizmy*. Moskva: Infra-M.
7. Gobbs, T. (1965). *Leviafan*. Sochinenie. Moskva, T.2.
8. Kagan, M.S. (1988). *Mir obshchenija. Problema mezhsob"ektivnykh otnoshenij*. Moskva: Politizdat.
9. Kh'ell, L., Zigler, D. (2009). *Teorii lichnosti*. Sankt-Peterburg: Piter, 3-e izdanie.
10. Lorenc, K. (1994). *Agressija*. Moskva: Progress.
11. Luhovyi, V., Kniaziev, V., Kutsenko, V., Lytvynov, H. (2001). Problemy ta priorityty udoskonalennia doboru, rozstanovky i pidhotovky kadriv derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. *Visnyk UADU*, 4.
12. Maslou, A. (2002). *Motivacija i lichnost'*. Sankt-Peterburg: V 2-kh tomakh.
13. Maslou, A. (2003). *Dal'nie predely chelovecheskoj psikhiki*. Sankt-Peterburg. V 2-kh tomakh.
14. Molchanova, Iu. (2004). Teoretychni osnovy vprovadzhenia psykhologo-upravlinskoho konsultuvannia v derzhavnykh ustanovakh ta orhanizatsiiah. *Visnyk NADU*, 4, 60-67.
15. Nicshe, F. (1990). K genealogii morali. (1887). Nicshe F. Sochinenija v 2 t. T. 2. Moskva: Mysl'.
16. Ozhegov, S.I., Shvedova, N.JU. (1999). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Azbukovnik.
17. Rozpad SRSR. *Ofitsiynyi sait*. <<http://znaimo.com.ua>>.
18. Russo, ZH.-ZH. (196). *Ped.soch*. Moskva: T. 1.
19. Safronov, A.G. My atakuem - nas atakujut. Teorija i praktika psikhologicheskogo ajkido. <<http://www.psychology-online.net/articles/doc-930.html>>.